

Inzichten en oplossingen voor de borging van gezondheid in ruimtelijk beleid en ontwikkeling

Auteurs:

Dorus Gevers

Mare Knibbe

Nicole Dukers

Joop de Kraker

Met dank aan:

Projectgroepleden gemeente Kerkrade, GGD Zuid Limburg en de Academische Werkplaats Publieke Gezondheid Mosa

Juli 2025

Dit project is gefinancierd door ZonMw, projectnummer 11010032310004: Een gezonde wijk met de Check&Grow: samenwerken en leren in de Zuid-Limburgse praktijk

www.ruimtegids.com

Inhoud

Inleiding.....	3
Het project en de werkwijze	4
Bevindingen uit het veld	5
Conclusies en aanbevelingen voor het vervolg	11

Inleiding

Een gezonde leefomgeving speelt een belangrijke rol in het bevorderen van de gezondheid van inwoners. Om die reden werken de gemeente Kerkrade, GGD Zuid Limburg, de Academische Werkplaats Publieke Gezondheid Mosa en Maastricht University sinds 2018 samen in het RuimteGIDS-consortium¹. In het project *“Een gezonde wijk met de Check&Grow: samenwerken en leren in de Zuid-Limburgse praktijk”* werkten we opnieuw samen waarbij het versterken van gezondheid via de inrichting van de leefomgeving centraal stond.

Het meenemen van gezondheidsaspecten in ruimtelijke ontwikkelingen blijkt in de praktijk niet altijd vanzelfsprekend. Het instrument Checklist Gezonde Ruimtelijke Ontwikkeling (Check&Grow)² is ontwikkeld om dit proces te ondersteunen en te verbeteren. In dit project is de Check&Grow toegepast om gezondheid mee te nemen in het plan om het groene gebied “De Peschbeemden” in Kerkrade aantrekkelijker en toegankelijker te maken.

Borging van gezondheid

We richtten ons op een betere borging van gezondheid in beleid en de aansluiting van het Check&Grow instrument op de gemeentelijke manier van werken. De volgende vraagstelling stond hierbij centraal:

In hoeverre biedt de Check&Grow houvast en mogelijkheden tot borging van gezondheid in al zijn facetten (d.w.z. alle relevante thema’s van de gezonde leefomgeving worden overwogen) in ruimtelijke projecten?

Dit verslag beschrijft de inzichten en oplossingen voor de borging van gezondheid in ruimtelijk beleid en ontwikkeling.

Samenwerken aan een gezonde leefomgeving

De gezonde leefomgeving krijgt veel aandacht in beleid, praktijk en onderzoek. Voorbeelden hiervan zijn het Programma Gezonde Groene Leefomgeving (PGGL), het Gezond en Actief Leven Akkoord (GALA) en het meenemen van (positieve) gezondheid in beleid, waaronder de Omgevingswet. Het speelveld van de gezonde leefomgeving is vanwege deze wetgeving en uitdagingen op het gebied van duurzaamheid, milieu, woningbouw en gezondheid actueel en volop in beweging. We delen daarom ook onze lessen over het ‘samenwerken aan een gezonde leefomgeving’ en ons perspectief op een kennisinfrastructuur op het gebied van de gezonde leefomgeving.

1. Voor meer informatie over dit consortium, zie www.ruimtegids.com

2. De Check&Grow is te vinden op de website www.ruimtegids.com

Het project en de werkwijze

In dit project pasten we de Check&Grow toe met als doel gezondheid beter mee te nemen in het project gericht op het aantrekkelijker en toegankelijker maken van het groene gebied “De Peschbeemden”, ten westen van Bleijerheide in Kerkrade.

We werkten volgens de door Check&Grow voorgestelde werkwijze in een aantal stappen:

1. Ruimtelijke projectgroep samenstellen en taken vaststellen
2. Consensus over gezondheid
3. ‘Vastklikken’ van gezondheid in startdocument
4. Uitwerking van de gezondheidsambities in plan
5. Implementatie van beoogde ruimtelijke ingrepen

Deze stappen werden ondersteund door onderzoek. Dit onderzoek bestond hoofdzakelijk uit participerende observaties tijdens project-bijeenkomsten en directe observaties in het projectgebied. Op deze manier konden we zicht krijgen op het gebruik en de werking van de Check&Grow.

Afbeelding 1. De projectgroep bespreekt ruimtelijke ingrepen op basis van de toepassing van de Check&Grow

Bevindingen uit het veld

Verkenning van het projectgebied

Het gebruik van het projectgebied is gezamenlijk met de projectgroepleden verkend door middel van een bezoek aan het gebied. Daarnaast zijn onderliggende cijfers over de wijk, gezondheid en demografie verzameld en tot slot zijn inzichten onder gebruikers opgehaald door middel van observaties, straatinterviews aan de hand van een luchtfoto en wandelgesprekken. Uit de gesprekken met bewoners blijkt dat het gebied vooral wordt gebruikt om te wandelen (*“je kunt hier alle kanten op”*), en te genieten van de natuur (*“je ziet elk seizoen wat anders”*) en de rust.

Op de vraag *“Wat is het eerste dat in je opkomt?”* volgden antwoorden als:

“(diepe zucht)...Rust” en

“Heerlijk...”.

De gebruikersgroepen van de Peschbeemden zijn hoofdzakelijk:

- Volwassenen en ouderen
- In het weekend ook scouting en gezinnen
- Toeristen
- Hondenbezitters
- Recreatieve wandelaars

Afbeelding 2. In gesprek met buurtbewoners en gebruikers van het gebied (ingang rotonde Hamstraat)

Afbeelding 3. Opstelling veldbezoek: kaart met luchtfoto's van het gebied.

Waardering van het gebied: een greep uit de gesprekken

Positief:

- Honden die het beekje leuk vinden;
- Alle kanten op kunnen lopen;
- Natuur (herten, kersenbomen, ijsvogel, reigers, ooievaars en dassen);
- Wandelingen van een uur;
- Duitsland in lopen, paardenbruggetje (route via Mariakapel en bruggetje weer terug).

Negatief:

- Onderhoud (paden slecht, trap niet veilig);
- Wateroverlast (modder, bomen staan nat en gaan dood);
- Sociale veiligheid vanwege donker, bossen, drugsdealers en hangjeugd

Suggesties voor verbetering:

- Trappen toegang bij rotonde Hamstraat;
- Paden verbeteren / goed onderhouden;
- Wateroverlast aanpakken;

- Kleine, willekeurige ideeën: bordjes over geschiedenis van gebied, oversteekjes over de beek, schuilgelegenheid... etc.
- Maar ook: *“het is goed zo”, “het is toegankelijk, mensen weten wel dat dit gebied er is”, “het moet vooral een rustig gebied blijven”, “modder, nattigheid is de natuur, het is gewoon een nat seizoen geweest”*

Afbeelding 4. Paden in de Peschbeemden zijn nat en daardoor soms slecht begaanbaar.

Toepassen van de Check&Grow

De Check&Grow is door negen projectgroepleden en andere betrokkenen ingevuld. Thema's die aandacht verdienen waren, in volgorde van prioritering: 1) lichaamsbeweging (specifiek recreatief wandelen); 2. ontmoeting (nog wat onduidelijk voor wie en hoe; evt. rollen voor de scouting en voetbalclub en vooral gericht op lokale gemeenschap); 3. samenwerken aan een gezonde leefomgeving (dit wordt van belang geacht en het moet blijken hoe dit vorm krijgt).

Tijdens een bijeenkomst is de door alle betrokkenen ingevulde checklist gezamenlijk doorgenomen en besproken. De belangrijkste wensen voor het gebied en mogelijke ingrepen daarbij waren het bevorderen van recreatief wandelen door volwassenen in het gebied (eventueel joggen/hardlopen) door betere zichtbaarheid en/of toegang naar en in het gebied en verbeterde bewandelbaarheid van de paden (in natte omstandigheden).

Daarnaast werd het bevorderen van recreatief wandelen door gezinnen met kinderen belangrijk gevonden. Dit zou mogelijk gemaakt kunnen worden door het toevoegen van een

“bestemming/plek” waardoor het gebied voor gezinnen met kinderen interessanter wordt. Te denken valt aan een waterspel. De uitkomsten van de Check&Grow en de discussie werden samengevat en vastgelegd in een Startdocument Gezondheid.

De discussies in de projectbijeenkomsten werden in belangrijke mate gestuurd door de projectleiders van de gemeente (fysiek domein). Ze waren leidend voor de ruimtelijke ingrepen (zie afbeelding 5 voor een uitwerking hiervan). Deze projectleiders gemeente maakten zich hard voor gezondheid en kwamen herhaaldelijk terug op het thema gezondheid. Ze verwezen daarbij niet zozeer terug naar het startdocument gezondheid of de Check&Grow maar leken dat meer te doen vanuit de formele overkoepelende projectdoelen die gericht zijn op het verbeteren van gezondheid via de leefomgeving. De gezondheidsbewakers (GGD Zuid Limburg en beleidsmedewerker gezondheid) brachten passende ideeën ter bevordering van gezondheid in en waren kritisch en alert ten aanzien van gezondheid (bv. advies over nadelige effecten van natuurlijke omgevingen zoals infectieziekten). De rol van ‘bewaken’ van gezondheid zoals voorgesteld in de handleiding van de Check&Grow bleek in dit geval dus niet nodig te zijn, wel van ‘signaleren en adviseren’ ten aanzien van gezondheid. Dit gebeurde ook via het wijzen op de uitkomsten van de Check&Grow checklist (vastgelegd in het startdocument).

Onder beleidsmedewerkers en projectleiders bestonden uiteenlopende perspectieven op de wijze waarop bewoners betrokken zouden moeten worden bij de inrichting van de leefomgeving. Deze varieerden van een meer traditionele benadering, waarin bewoners zo vroeg mogelijk worden betrokken en inspraak krijgen voordat er ingrepen plaatsvinden (bijvoorbeeld door een bijeenkomst te organiseren bewoners hun mening kunnen geven), tot een meer vernieuwende aanpak. Bij deze laatste werkwijze wordt op een laagdrempelige manier het huidige gebruik van de leefomgeving in kaart gebracht en worden ideeën opgehaald, bijvoorbeeld via gesprekken aan de hand van de kaart. Deze werkwijze is in het project toegepast.

Afbeelding 5. Ruimtelijke uitwerking van de gezondheidsambities voor het groene projectgebied de Peschbeemden.

Ingrepen in het projectgebied

De afwatering en waterberging zijn aangepakt, evenals de aanleg van een waterspel. De staat van de paden is verbeterd, met aandacht voor de begaanbaarheid, toegankelijkheid en openheid van het gebied. Bankjes worden nog geplaatst. Aan de 'software'-kant is natuureducatie gepland met lokale partijen waaronder IVN.

Afbeelding 6 en 7 laten zien hoe overlast door water op de paden is aangepakt, onder andere door goede afwatering en het creëren van poelen. Voor kinderen is er een waterspel gerealiseerd met stapstenen. De Peschbeemden biedt de ruimte om je af te zonderen, te ontspannen, recreatief te wandelen en wordt ook gebruikt door de scouting. Wat deze omgeving bijzonder maakt, is de afweging tussen recreatief gebruik van het gebied enerzijds, en de aanwezigheid van kwetsbare natuur anderzijds. Een voorbeeld hiervan is het belang van op de paden blijven met het oog op het leefgebied van de das. De uitvoering sluit goed aan bij wat in de projectgroep is bedacht, met aandacht voor gezondheid.

Afbeelding 6. Vorming van een waterpoel.

Afbeelding 7. De projectgroep neemt een kijkje tijdens de afronding van de werkzaamheden.

Feedback op het Check&Grow instrument

Tijdens dit project is feedback verzameld ten aanzien van de Check&Grow. Deze bevat waardevolle suggesties voor verbetering, zowel inhoudelijk als in vorm en toepassing. De focus ligt in dit verslag op de verbeteruggesties. Positieve ervaringen met het instrument zijn bekend uit eerdere toepassingen en worden in de conclusie voor dit project kort samengevat. Opgesomd zijn de belangrijkste aandachtspunten:

- De checklist wordt als te lang, overlappend en soms te specifiek ervaren, wat het invullen tijdrovend maakt en soms leidt tot herhaling.
- Er is onduidelijkheid of men moet reflecteren op de huidige situatie of op plannen, omdat plannen niet altijd concreet zijn.
- Het instrument bevat veel vakjargon. Voor een bredere toepasbaarheid is het wenselijk de taal aan te passen naar concretere en toegankelijke bewoordingen. Ook bepaalde begrippen zoals 'robuuste waarde' zouden heroverwogen moeten worden.
- Denk na over het toevoegen van een factsheet als samenvatting.

Conclusies en aanbevelingen voor het vervolg

Borging van gezondheid in ruimtelijke ontwikkeling

De Check&Grow bewijst zijn waarde in projecten waar gezondheid het meest onder druk staat, met name in ruimtelijke projecten van kleine en gemiddelde schaalgrootte. Met dit project is het instrument ook succesvol toegepast in een project gericht op een meer natuurlijke omgeving, waar andere gezondheidswaarden relevant zijn in vergelijking met de gebouwde omgeving. De toepassing toont de inzetbaarheid van Check&Grow aan en het weerspiegelt hoe stedelijke plekken op uiteenlopende manieren gebruikt kunnen worden en hoe gezondheid daarin een plaats kan krijgen. Een belangrijk voordeel is dat het instrument laagdrempelig in gebruik is: professionals kunnen er zelfstandig mee aan de slag, en het vormt daarmee een directe en tastbare toepassing van wetenschappelijke kennis over de gezonde leefomgeving in de praktijk. De Check&Grow biedt houvast in hoe ruimtelijke processen vanuit een gezondheidsperspectief aangepakt kunnen worden en draagt bij aan de verbinding tussen gemeentelijke domeinen. Tegelijkertijd zijn er verbeterpunten. Zo is het nodig om het instrument hanteerbaarder te maken en duidelijker te communiceren waarom, wanneer en hoe deze het beste ingezet kan worden. Een volgende stap is dat de Check&Grow ingezet kan worden zonder intensieve ondersteuning vanuit een onderzoeksteam en een structurele plek krijgt. Tegelijkertijd moet er voldoende ruimte blijven voor flexibiliteit in de toepassing van het instrument.

Kennis over de gezonde leefomgeving: hoe nu verder?

De gezonde leefomgeving krijgt steeds meer aandacht binnen beleid, praktijk en onderzoek. Initiatieven zoals het Programma Gezonde Groene Leefomgeving (PGGL), het Gezond en Actief Leven Akkoord (GALA) en het opnemen van (positieve) gezondheid in beleid, waaronder de Omgevingswet, laten zien dat het onderwerp actueel en in ontwikkeling is. De gezonde leefomgeving bevindt zich op het snijvlak van o.a. duurzaamheid, milieu, gezondheid en woningbouw. Deze complexiteit vraagt om een goed georganiseerde kennisinfrastructuur.

Een kennisinfrastructuur voor de gezonde leefomgeving gaat verder dan alleen het genereren van wetenschappelijke kennis. Het gaat ook om het bijeenbrengen, delen en toepassen van verschillende vormen van kennis:

- Wetenschappelijke kennis
- Professionele kennis van beleidsmakers, ontwerpers, GGD-professionals;
- Ervaringskennis van bewoners en andere betrokkenen, vaak impliciet en context-gebonden.

Het bundelen en benutten van deze kennis vraagt om nieuwe vormen van samenwerking. Binnen het RuimteGIDS-consortium is hier in de afgelopen jaren volop ervaring mee opgedaan in de vorm van het co-creëren van toepasbare kennis voor een gezonde leefomgeving.

Een stap verder vooruit vraagt om opschaling van de bestaande samenwerking. Niet elk gemeentelijk traject of project biedt de ruimte voor actiegericht onderzoek of aanpakken zoals in een living lab of leergemeenschap. Het RuimteGIDS-consortium blijkt veerkrachtig,

hecht en herkenbaar. RuimteGIDS biedt zo een stevige basis voor een meer permanente kennisinfrastructuur. Ook de doorontwikkeling van de RuimteGIDS-website kan hieraan bijdragen als het een platform wordt voor kennisuitwisseling. Een grote opgave zit niet alleen in het (co-)creëren van nieuwe kennis, maar ook in het beter verbinden, vertalen en benutten van (verschillende soorten) kennis. Belangrijk is ook de rol van onderzoekers en professionals als bruggenbouwer: zij kunnen bewonerskennis expliciet maken, en de vertaalslag maken naar beleid of ontwerp. Gezondheidsadviseurs (vanuit GGD'en) vervullen een belangrijke functie als 'gezondheidsbewaker' binnen ruimtelijk beleid en projecten. Waar de medische milieukunde traditioneel gericht was op gezondheidsbescherming, vraagt de Omgevingswet nu nadrukkelijk ook aandacht voor het bevorderen van gezondheid. Deze verbreding vraagt om versterking en uitbreiding van de adviesrol van gezondheidsprofessionals.